

بررسی اثربخشی روش‌های آموزش کارآفرینی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

باهره گنابادی^۱، غلامحسین عبدالله‌زاده^{۲*}

^۱دانشجوی کارشناسی ارشد ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران

^۲دانشیار گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان، گرگان، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۰۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰

چکیده

آموزش کارآفرینی نقش مهمی برای افزایش احتمال موفقیت در محیط پیچیده کسب‌وکار ایفا می‌کند. کلید موفقیت در آموزش کارآفرینی، شناسایی اثربخش‌ترین روش برای ارتقاء دانش و مهارت‌های مورد نیاز در بین دانشجویان است. با بررسی اثربخشی روش‌های مختلف آموزش کارآفرینی می‌توان درک عمیق‌تری در خصوص انتخاب روش‌های مؤثر، در بهبود نیازهای آموزشی دانشجویان و همچنین ایجاد تنوع در تکنیک‌های آموزشی ایجاد کرد. بنابراین، هدف از این مطالعه بررسی اثربخشی روش‌های آموزش کارآفرینی برای دانشجویان در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان و ارائه توصیه‌ها و دستورالعمل‌های بهبود است. جامعه آماری شامل کلیه دانشجویانی بود که درس کارآفرینی را طی سال‌های ۱۳۹۵ تا ۱۳۹۸ گذرانده بودند. با انجام یک مطالعه پیمایشی و گردآوری اطلاعات از ۲۴۱ نفر از دانشجویان، اثربخشی ۱۹ روش آموزشی که در درس کارآفرینی تجربه شده بود بررسی شد. نتایج نشان داد که روش‌های مطالعه جزوه درسی و انواع بازدهی‌های علمی از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی و همچنین صنعتی، مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه و سخنرانی کارآفرینان مدعو در کلاس درس بیشتر استفاده شده است. در بین این روش‌ها جزوه درسی کمترین میزان اثربخشی را داشته است اما دانشجویان معتقد بودند که بازدهی‌های علمی، سخنران مهمان و فعالیت عملی در پارک کسب‌وکار اثربخشی قابل توجهی در ارتقاء دانش و مهارت آنها داشته است. نتایج آزمون ویلکاکسون نشان داد شکاف نمره وضعیت موجود و میزان اثربخشی قابل توجه بود. بنابراین توصیه می‌شود که در ارائه کلاس از شیوه‌های آموزش میدانی ذکر شده بیشتر در آموزش کارآفرینی استفاده شود.

واژه‌های کلیدی: تدریس کارآفرینی، روش‌های تدریس، یادگیری کارآفرینی، دانشجویان دانشگاه

مقدمه

امروزه، هم دانشمندان و هم سیاست‌گذاران از اهمیت وجود نظام آموزشی برای توسعه کارآفرینی آگاه شده‌اند. آموزش کارآفرینی نتایج کوتاه مدت و بلندمدت متفاوتی در جامعه دارد (Hannon et al., 2006). تعداد دانشگاه‌هایی که آموزش کارآفرینی ارائه می‌دهند در دهه‌های اخیر در سراسر جهان به سرعت افزایش یافته است (Bauman and Lucy, 2019; Jones et al., 2017; Kuratko and Morris, 2018; Wenninger, 2019). این افزایش نشان دهنده اجماع گسترده بین محققان، مدیران و سیاست‌گذاران است که کارآفرینی برای توسعه اقتصادی بسیار مهم است (Baumol, 2002; Dhaliwal, 2017; Kirzner, 1985; Sousa et al., 2019). دولت‌های سراسر جهان، از جمله در ایران، به دانشگاه‌ها توصیه می‌کنند که کارآفرینی را تشویق کرده و دوره‌های خود را بر این اساس طراحی کنند. بنابراین، بیشتر نهادهای آموزشی در حال حاضر برنامه‌های آموزشی کارآفرینی را با این باور ارائه می‌دهند که اهمیت کارآفرینی و دانش و مهارت‌های مورد نیاز برای کارآفرین شدن قابل آموزش است و به همین علت میزان حمایت از برنامه‌های آموزش کارآفرینی در بسیاری از کشورهای جهان در حال افزایش است (O'Connor, 2013; Walter et al., 2016). علاوه بر این، علاقه و سرمایه‌گذاری برای آموزش کارآفرینی در همه برنامه‌های مقطع تحصیلی از مدارس ابتدایی تا تحصیلات دانشگاهی به منظور تقویت روحیه و نگرش کارآفرینی در مخاطبان آموزش در حال افزایش است. آموزش کارآفرینانه همزمان با تقاضای دانشجویانی که به دنبال افزایش شانس خود در بازار کسب‌وکار هستند و قصد دارند که مهارت‌های مورد نیاز را برای موفقیت در محیط‌های مدیریتی متنوع و پیچیده

فعالیت کسب‌وکار فراهم آورند، اهمیت یافته است (Cooper et al., 2004).

آموزش کارآفرینی نقش مهمی برای افزایش احتمال موفقیت در محیط پیچیده کسب‌وکار ایفا می‌کند زیرا می‌تواند توانمندی‌های مورد نیاز برای کشف و ایجاد فرصت برای کارآفرینان و کسب مهارت برای شروع و مدیریت موفقیت آمیز کسب و کار را توسعه دهد (Jones et al., 2004; Cruz et al., 2009). بنابراین، لازم است مؤسسات آموزشی به ویژه دانشگاه‌ها بر ضرورت آموزش نظام‌مند کارآفرینی تأکید کرده و تسهیلات لازم برای انجام آموزش حرفه‌ای کارآفرینی را فراهم کنند. اخیراً در دانشگاه‌ها، دوره‌های کارآفرینی برای آماده‌سازی دانشجویان برگزار می‌شود تا پس از اتمام تحصیلات آنها بتوانند وارد فعالیت کارآفرینی و کسب‌وکار شوند. بسیاری از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی همچنین به عنوان بخشی از راهبرد گسترده‌تر خود برای ارتقاء کیفیت دوره‌ها و برنامه‌های آموزش کارآفرینی و تشویق فراگیران به یادگیری، روش‌های آموزشی متنوعی را دنبال می‌کنند. علاوه بر این، آنها دوره‌ها و برنامه‌های مرتبط با کارآفرینی را با هدف ایجاد انگیزه و اطمینان در کارآفرینی به فراگیران و افزایش نقش آنها در مشارکت اجتماعی از طریق کارآفرینی ارائه می‌دهند (Fayolle et al., 2006; Graevenitz et al., 2010). با این حال، نظرات در مورد اینکه کدام روش‌ها مؤثرتر هستند و کدام روش‌های آموزشی مناسب است هنوز مورد بحث است (Coleman and Robb, 2012). برخی اعتقاد دارند که این دوره‌ها اغلب تأثیر کمی دارند زیرا فرایند یادگیری در آنها کارآمد نیست (Byun et al., 2018). بیشتر برنامه‌های آموزشی کارآفرینی به روش‌های مختلف ارائه می‌شوند. برخی روش‌ها ساده و برخی پیچیده‌تر هستند. با این حال،

این امکان را می‌دهد تا دانش و مهارت‌های خود را از طریق برنامه‌های آموزش کارآفرینی را، ارتقا دهند. با این حال، بیشتر تحقیقات بر ارزیابی قصد، نگرش یا بررسی یک شیوه آموزش کارآفرینی متمرکز است و ارزیابی عینی متخصصان و فراگیران از روش‌های آموزش کارآفرینی نیازمند تحقیقات بیشتری است (Pittaway et al., 2009). علاوه بر این، در خصوص ارزیابی اثربخشی آموزش کارآفرینی در آموزش عالی مانند دوره‌های تحصیلات تکمیلی ضعف‌های تحقیقاتی زیادی وجود دارد و تحلیل اثربخشی این روش‌ها ضرورت دارد (Dickson et al., 2008).

دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان به عنوان یکی از قدیمی‌ترین نهادهای تخصصی آموزش عالی کشاورزی و منابع طبیعی کشور اخیراً توسعه برنامه‌های کارآفرینی به صورت نظری و عملی را مورد توجه قرار داده است. به منظور درک بهتر مباحث نظری درس کارآفرینی به ارزش دو واحد نظری و عملی از سال ۱۳۹۵ برای کلیه دانشجویان مقطع کارشناسی به صورت اجباری ارائه می‌شود (شریف‌زاده و عبدالهزاده، ۱۴۰۰). به منظور توسعه جنبه‌های عملی نیز اقدامات وسیعی مانند برگزاری کارگاه‌های مختلف آموزشی، بازدید از محیط کسب و کار، برگزاری سلسله نشست‌های کارآفرینی با دعوت از کارآفرینان با تجربه، دوره‌های توانمندسازی دانشجویان، اطلاع‌رسانی مناسبی و مستمر در مورد رویدادهای کارآفرینی، برگزاری جشنواره‌های کارآفرینان برتر دانشگاهی، راه‌اندازی بازارچه کارآفرینی، برگزاری استارت‌آپ‌ویکند، برگزاری دوره‌های مهارتی، تشکیل تعاونی دانشجویی، تسهیل حمایت از کسب‌وکارهای دانش‌بنیان، تشکیل صندوق حمایت از کسب‌وکارآفرینی دانشگاهیان و ایجاد پارک کسب‌وکار دانشجویی انجام شده است. بنابراین، هدف از این مطالعه بررسی اثربخشی روش‌های آموزش

روش تدریس و آموزش مورد استفاده اساتید اغلب شیوه ارائه سخنرانی در کلاس درس است. در حالی که یادگیری به عنوان فرایند تعامل فراگیر با آموزشگر و منابع یادگیری در محیط یادگیری تعریف می‌شود (Lotlung et al., 2018) و به عنوان یک فرایند تغییر رفتار از نتایج یک فعالیت است که به طور مکرر انجام می‌شود. بنابراین استفاده از یک روش صرف آموزشی در تدریس درس کارآفرینی فاقد اثربخشی کافی است. از طریق شناسایی و معرفی روش‌های مختلف آموزش کارآفرینی و اثربخشی آنها، ممکن است بتوان درک عمیق‌تری در خصوص انتخاب روش‌های مؤثر، در بهبود نیازهای آموزشی فراگیران و همچنین ایجاد تنوع در تکنیک‌های آموزشی ایجاد کرد (Alberti et al., 2004). در واقع، کلید موفقیت در آموزش کارآفرینی، شناسایی اثربخش‌ترین روش برای ارتقاء مهارت‌های آموزش‌پذیر در بین فراگیران و شناسایی بهترین تطابق بین نیازهای فراگیران و تکنیک‌های آموزش است (Lee et al., 2007).

در تحقیقات مختلف، بررسی نقش برنامه‌های آموزش کارآفرینی در زمینه بهبود نگرش‌های کارآفرینانه و آگاهی دانشجویان و افزایش قصد راه‌اندازی یک کسب و کار بسیار مورد توجه قرار گرفته است (Zhang et al., 2014) اما بررسی اثربخشی روش‌های آموزش کارآفرینی در تحقیقات کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، در بسیاری از مطالعات در مورد آموزش کارآفرینی، اثربخشی آموزش کارآفرینی اغلب با میزان قصد کارآفرینی سنجیده شده است (Murugesan et al., 2010; Millman et al., 2015). علاوه بر این، به منظور کاهش فاصله بین عملکرد آموزشگران و انتظارات فراگیران از آموزش کارآفرینی، ضروری است که اهمیت و رضایت از برنامه‌های آموزش کارآفرینی ارزیابی شود. این نوع ارزیابی به فراگیران

کارآفرینی برای دانشجویان در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان و ارائه پیشنهادها و دستورالعمل‌های بهبود است. نتایج این مطالعه دستورالعمل‌های کاربردی را برای اساتید و مدیران دانشگاه برای ارزیابی و بهبود برنامه‌های آموزشی کارآفرینی ارائه می‌دهد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

از آنجا که آموزش سنتی کسب‌وکار نمی‌تواند نیازهای متغیر بازار شغلی را برآورده کند، آموزش کارآفرینی که نگرش‌ها و توانایی‌های کارآفرینانه را تقویت می‌کند در مؤسسات آموزشی از جمله دانشگاه‌ها در مقاطع مختلف تحصیلی افزایش یافته است. در حالی که آموزش سنتی کسب‌وکار بر تأسیس و راه‌اندازی شرکت‌های بزرگ تأکید می‌کند، برنامه‌های آموزش کارآفرینی بر پرورش خلاقیت، تخیل، فعال بودن و ریسک‌پذیری در محیط‌های مختلف تأکید دارد (Jones and English, 2004). آموزش کارآفرینی فرایندی است که در آن کلیه فعالیت‌های آموزشی و پرورشی در سیستم آموزشی انجام می‌شود. این نوع آموزش، رفتار کارآفرینی، دانش کارآفرینی و امکان فعالیت‌های کسب‌وکار را ارائه می‌دهد. علاوه بر این، آموزش کارآفرینی تلاش می‌کند تا کارآفرینان را تشویق به توسعه یا راه‌اندازی کسب‌وکار خود کند (Liñán, 2004). آموزش کارآفرینی فرصت‌هایی را برای کسب دانش، آموزش به کسانی که علاقه‌مند به فرصت‌های یادگیری، سازماندهی منابع در معرض خطر و ایجاد یک کسب و کار جدید یا توسعه مشاغل کوچک هستند را فراهم می‌کند (Bechard and Toulouse, 1998). به عبارت دیگر، آموزش کارآفرینی بر تخصصی که برای کشف و تجاری‌سازی فرصت‌های کسب و کار استفاده می‌شود متمرکز است. اغلب اعتقاد بر این است که

آموزش دانش و مهارت کارآفرینی به فراگیران به آنها در تصمیم‌گیری‌های شغلی و افزایش اشتغال کمک می‌کند (Bauman and Lucy, 2019; Chandler and Broberg, 2019; Dhaliwal, 2017; Nabi et al., 2018). دانشگاه‌ها اغلب برنامه‌های آموزشی را با هدف تحریک نگرش‌ها، روحیات و رفتار کارآفرینانه در بین دانشجویان ارائه می‌دهند (Ilonen and Heinonen, 2018; Packham et al., 2010). آموزشگران روش‌های مختلفی مانند آموزش‌های انفرادی و موردی (Finney and Pyke, 2008)، شبیه‌سازی و بازی (Fox et al., 2018)، نمونه‌سازی اولیه (Noyes, 2018)، بررسی مفاهیم (Junqueira and Cruz, 2019)، مسابقات (Brentnall et al., 2019; Chandler and Broberg, 2018)، یادگیری عملی (Mukesh et al., 2019) و یادگیری دیجیتال (Sousa et al., 2019) استفاده می‌کنند.

راوچ و هلسنیک (۲۰۱۵) بیان می‌کنند که اثربخشی آموزش کارآفرینی به روش‌های مختلف اندازه‌گیری می‌شود، با این وجود به این فرض اشاره می‌کنند که تمرکز بر راه‌اندازی موفق کسب و کار یک معیار مهم بررسی اثربخشی است. با این حال، اکنون مشخص شده است که هدف از آموزش کارآفرینی تنها آماده‌سازی دانش آموزان برای راه‌اندازی کسب و کار نیست. گاهی اوقات مدیریت کسب‌وکارهای کوچک (Politis, 2005)، یا توسعه مهارت‌ها و شایستگی‌های کارآفرینی که می‌تواند در شرکت‌های موجود اعمال شود، هم اهمیت زیادی دارد (Kuratko and Morris, 2018; Ustav and Venesaar, 2018). همچنین امکان تمایز بین اقدامات سخت و نرم اثربخشی وجود دارد. به عنوان مثال، Nabi و همکاران (۲۰۱۷) این تمایز را در مرور تأثیر آموزش کارآفرینی بررسی کرده‌اند. بسیاری از مطالعات بر تغییر نگرش‌ها، مهارت‌ها و شایستگی‌های فراگیران در زمینه

شود. سپس، ارزیابی منابع شخصی و وضعیت مالی، بررسی شود و ارزیابی خطرات مورد نیاز برای شروع و یادگیری برنامه‌ریزی کسب و کار و تهیه منابع صورت گیرد. در ادامه، نحوه تخصیص منابع، استفاده از استراتژی‌های مختلف بازاریابی و ایجاد شغلی که پول و نیروی انسانی را مدیریت می‌کند، آموزش داده شود. علاوه بر این، Vesper and Gartner (۱۹۹۷) برنامه درسی آموزش کارآفرینی را در دانشکده‌های تحصیلاتی تکمیلی دارای این برنامه درسی در آن تأسیس شده بود، تحلیل کردند. برنامه‌های کارآفرینی به درس‌های دانشگاهی، انتشارات دانشگاهی، فعالیت‌های پس از فارغ التحصیلی، طبقه‌بندی می‌شوند. همچنین برنامه درسی به مباحث کارآفرینی، مدیریت مشاغل کوچک، مشاوره، نگارش طرح‌های کسب و کار و تأمین مالی تقسیم می‌شود. برنامه درسی کارآفرینی مدرسه کسب و کار هاروارد نیز بر سه مفهوم کلیدی تمرکز دارد: ارزیابی فرصت، کسب منابع و رشد و حفظ کسب و کار (Gottlieb and Hahn and Ko, 1997). مطالعه‌ای توسط (Ross, 1997) تفاوت برنامه‌های کارآفرینی بین ایالات متحده و کره را بررسی کرد و نشان داد که برنامه درسی دانشکده‌های تحصیلات تکمیلی کارآفرینی به شش گروه اصلی تقسیم می‌شوند. اینها شامل مقدمه، تحلیل محیط کارآفرینی و آماده‌سازی برای کارآفرینی، فعالیت کارآفرینی، مدیریت کارآفرینی و استراتژی است. Lee and Kim (۲۰۱۶) دوره‌های کارآفرینی را در شش واحد طبقه‌بندی کردند: کارآفرینی و طرز فکر کارآفرینی، برنامه کارآفرینی، مهارت و استراتژی مدیریت، مسائل کارآفرینی برای تأمین بودجه، مسائل کارآفرینی برای رشد و توسعه و کارآفرینی ویژه. بر اساس تحقیقات قبلی، آموزش کارآفرینی شامل همه چیز از توسعه طرح کسب و کار تا کارگاه‌ها و سمینارهای کوتاه طراحی شده برای پرداختن به ابعاد

کارآفرینی متمرکز شده‌اند. از آنجا که این تغییرات نامشهود هستند، به عنوان تأثیرات نرم تلقی می‌شوند. از سوی دیگر، تأثیرات سخت مربوط به شروع و یا عملکرد واقعی کسب و کار است. اثربخشی ممکن است مربوط به دستیابی به اقدامات نرم (به عنوان مثال، بهبود نگرش نسبت به ایجاد کسب و کار مستقل) قبل از دستیابی به اقدامات سخت (به عنوان مثال، ایجاد یک کسب و کار واقعی) باشد. معیارهای "نرم" اثربخشی اغلب در مطالعات آموزش کارآفرینی ارزیابی شده است (Nabi et al., 2017). بسیاری از مطالعات از توانایی‌ها و انگیزه‌ها به عنوان ابعاد اثربخشی یاد می‌کنند. به عنوان مثال، شاخص‌های مربوط به بعد توانایی، اشاره به دانشی دارد که مستقیماً مرتبط با فرایند کارآفرینی و راه اندازی مشاغل جدید است. نمونه دیگری از شاخص مربوط به توانایی توسط و Bauman and Lucy (۲۰۱۹) ارائه شده است که بیان کردند فراگیرانی که در دوره کارآفرینی شرکت کرده بودند نسبت به فراگیرانی که در زمینه کارآفرینی آموزش ندیده بودند، نوآورتر بودند.

مطالعات متعددی در مورد توسعه دوره‌های کارآفرینی و اجرای موثر آنها انجام شده است. Kourilsky (۱۹۹۵) اجزای برنامه درسی کارآفرینی را به شناسایی فرصت‌ها، تخصیص منابع و ورودی‌ها و ایجاد سازمان‌های عملیاتی طبقه‌بندی کرد. به رسمیت شناختن فرصت‌ها مستلزم کسب بینش‌هایی در زمینه وضعیت بازار، نیازهای مشتری و اختراعات و نوآوری است. توزیع و ورود منابع شامل تمایل به ریسک و همچنین مهارت‌های مورد نیاز برای محافظت از سرمایه‌گذاری‌های خارجی است. در تحقیقی، Jones and English (۲۰۰۴) اهداف برنامه درسی آموزش کارآفرینی را این گونه تعریف کردند: ابتدا نحوه تشخیص ایده‌ها و توسعه ایده‌ها آموخته

نشانگر در قالب پنج مولفه به این شرح ارائه شد؛ توسعه روش‌شناسی آموزش کارآفرینی، برنامه‌ریزی آموزش کارآفرینی، محتوای آموزش کارآفرینی، پژوهش درباره آموزش کارآفرینی، توسعه حرفه‌ای برای آموزش کارآفرینی کشاورزی، دست‌اندرکاران آموزش کارآفرینی در کشاورزی، ترویج فرهنگ کارآفرینی و ظرفیت‌سازی و توسعه نهادی برای آموزش کارآفرینی. عبدالهی و مقصودی (۱۳۹۶) روش‌های اثربخش آموزش کارآفرینی را بررسی کردند. نتایج نشان داد روش‌های اثربخش آموزش کارآفرینی از نظر اساتید و دانشجویان به ترتیب عبارت است از: یادگیری انفرادی، کار با افراد با تجربه، آموزش در محیط واقعی، یادگیری از طریق نرم افزارها، فعالیت گروهی، آموزش مجازی، کار انفرادی عملی و اجرای نمایشنامه. با توجه به این که تاکنون مطالعه مشابهی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان انجام نشده است، تحقیق حاضر به این موضوع پرداخته است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از لحاظ هدف از نوع کاربردی و از لحاظ نحوه گردآوری داده‌ها از نوع توصیفی (غیر آزمایشی) است. این تحقیق به صورت پیمایش پرسشنامه‌ای که در رده پارادایم تحقیقات کمی قرار دارد، انجام شده است. در این تحقیق برای گردآوری داده‌های مورد نیاز از یک پرسشنامه محقق‌ساخته استفاده شده است که شامل چند بخش، از جمله: (۱) مشخصات فردی - تحصیلی پاسخگویان و (۲) مشخصات روش‌های به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی بود. لیست روش‌های آموزش کارآفرینی از دو جنبه تجربه‌ای که دانشجویان با این روش‌ها در فرآیند گذراندن درس کارآفرینی داشتند و میزان ارزیابی دانشجویان از اثربخشی این روش‌ها در

خاص برنامه‌های کارآفرینی است. Byun و همکاران (۲۰۱۸) اثربخشی برنامه درسی کارآفرینی ارائه شده توسط نهادهای آموزش عالی کشور کره را با استفاده از تحلیل اهمیت و عملکرد بررسی کردند. نتایج نشان داد که مهمترین شیوه‌های آموزش مفاهیم پایه‌ای اساسی کارآفرینی و راه‌اندازی کسب و کار، شامل تحلیل امکان سنجی کسب‌وکار، نگارش طرح کسب و کار، حسابداری عملی، امور مالی و بازاریابی و معرفی و یافتن فرصت‌های کارآفرینی بود. درک سرمایه‌گذاری خطرپذیر و کارآفرینی مبتنی بر فناوری نیز به عنوان موضوعات مهمی در ارتقاء کارآفرینی عملی و فعالیت‌های کسب‌وکار در نظر گرفته شده است.

احمدزاده و همکاران (۱۳۹۲) به تحلیل اثربخشی آموزش کارآفرینی در رشته‌های کارآفرینی با استفاده از مدل ماتریس رضایت پرداختند. اطلاعات لازم از دانش‌آموختگان رشته‌ی کارآفرینی دانشگاه سیستان و بلوچستان به تعداد ۵۷ نفر گردآوری شد. یافته‌های پژوهش حاکی از آن بود که محتوا، روش‌ها، پیامدهای فردی، سازمانی و اجتماعی - اقتصادی حاصل از آموزش کارآفرینی در بین دانشجویان رشته‌های کارآفرینی دانشگاه سیستان و بلوچستان اثربخش نبوده است. آراستی و همکاران (۱۳۹۳) اثربخشی روش آموزشی «سخنران مهمان» بر «قصد کارآفرینی» را بررسی کردند. یافته‌های تحقیق نشان داد که روش آموزش کارآفرینی «سخنران مهمان» از طریق تأثیر بر متغیرهای مطلوبیت شخصی، خودباوری و باور جمعی باعث ارتقای قصد کارآفرینی دانشجویان می‌شود، در حالی که این روش بر متغیر «هنجارهای اجتماعی» دانشجویان تأثیر معنی‌داری نداشته است. شریف‌زاده و عبدالله‌زاده (۱۳۹۴) مجموعه‌ای نمایا از مولفه‌های آموزش کارآفرینی در حوزه آموزش عالی کشاورزی را معرفی کردند. نتایج این تحقیق شامل ۶۳

یافته‌های پژوهش

اطلاعات فردی و تحصیلی پاسخگویان: بر اساس نتایج حاصله، حدود ۲۸/۶ درصد پاسخگویان در گروه سنی ۲۱ سال و کمتر قرار داشتند. همچنین ۲۹/۷ درصد در گروه سنی ۲۲ سال، ۱۹/۹ درصد در گروه سنی ۲۳ سال، ۱۳/۵ درصد در گروه سنی ۲۴ سال و ۸/۳ درصد نیز در گروه سنی ۲۵ سال و بالاتر قرار داشتند. میانگین سنی پاسخگویان ۲۱/۹۷ سال است. به لحاظ توزیع فراوانی جنسیت، ۴۸/۲ درصد پاسخگویان را دانشجویان پسر و ۵۱/۸ درصد از آنها نیز دانشجویان دختر تشکیل داده‌اند. ۵۱/۵ درصد ساکن روستا و بقیه شهرنشین بودند. اطلاعات دریافتی حاکی از آن است که ۶۵/۸ درصد پاسخگویان بیان کردند که سوابق شغلی پدر آنها به صورت خوداشتغالی است و بقیه به صورت کارمندی در بخش دولتی و خصوصی فعالیت می‌کنند. میانگین معدل دیپلم ۱۴/۶ و معدل دروس گذرانده شده ۱۵/۷ محاسبه شد. ۷۳/۷ درصد بیان کردند که تاکنون سابقه شغلی یا فعالیت کارآفرینی و کسب‌وکار نداشته‌اند و بقیه دارای چنین سابقه‌ای بودند. به لحاظ رشته تحصیلی، ۸/۹ درصد پاسخگویان در رشته علوم دامی، ۱۳/۹ درصد در رشته صنایع غذایی، ۱۳/۲ درصد در رشته باغبانی، ۸/۹ درصد در رشته گیاهپزشکی، ۱۲/۸ درصد شیلات، ۶/۸ درصد در رشته خاکشناسی، ۱۲/۹ درصد در رشته ماشین‌آلات، ۴/۷ درصد در رشته ترویج و آموزش کشاورزی، ۶/۴ درصد در رشته اقتصاد کشاورزی و ۹/۱ درصد رشته ژنتیک تولید گیاهی و بقیه در سایر رشته‌ها تحصیل می‌کردند. ۷۶/۷ درصد پاسخگویان بیان کردند که علاوه بر رشته تحصیل خویش به کسب تخصص یا مهارت دیگری اقدام نکرده‌اند، در حالی که ۷۵/۵ درصد بیان کردند که تمایل به راه‌اندازی کسب‌وکار مستقل پس از تحصیلات دارند. همچنین ۵۷/۴ درصد پاسخگویان

افزایش دانش و مهارت کارآفرینی آنها. این پرسشنامه در راستای هدف کلی و بر پایه مبانی نظری و پیش‌نگاشته‌های تحقیق تدوین گردید. برای تعیین اعتبار محتوایی پرسشنامه به نظرات یک گروه متشکل از اعضای هیات علمی دانشگاه که در فعالیت‌های آموزش کارآفرینی تجربه داشتند و دو پژوهشگر مستقل دارای تجربه در این حوزه، رجوع شد.

جامعه آماری تحقیق حاضر دانشجویان مقطع کارشناسی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان بود که در هنگام نمونه‌گیری در سال ۱۳۹۸ موفق به گذراندن دوره کارآفرینی شده بودند. با توجه به تعریفی که از جامعه آماری این تحقیق صورت گرفت، روی هم‌رفته جامعه آماری این تحقیق از ۶۵۰ دانشجوی تشکیل شده است. بر اساس جدول کرجسی و مورگان حجم نمونه ۲۴۲ نفر برآورد گردید که با حذف پرسشنامه‌های ناقص، اطلاعات ۲۴۱ پرسشنامه تکمیل و برای تحلیل نهایی استفاده شد. برای انتخاب نمونه‌ها از بین رشته‌های مختلف از تکنیک نمونه‌گیری مطبق استفاده گردید. برای تقسیم نمونه بین طبقات مختلف اعم از رشته، مقطع تحصیلی و جنسیت نیز بر مبنای انتساب متناسب عمل شده است. تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده در دو بخش صورت گرفته است: (الف) آمار توصیفی: در این بخش محاسبه میانگین، انحراف معیار و ضریب تغییرات و اولویت‌بندی مد نظر بوده است؛ و (ب) آمار استنباطی: در این بخش از آزمون ویلکاکسون استفاده شد تا وضع موجود اجرای هر کدام از روش‌ها با میزان اثربخشی آنها مقایسه و تفاوت امتیاز آنها بررسی شود. تجزیه و تحلیل داده‌ها با کمک نرم‌افزارهای آماری SPSS²⁶ و Excel²⁰¹⁶ انجام شد.

ادارات دولتی و خصوصی به عنوان گزینه مد نظر برای اشتغال خود بعد از اتمام تحصیلات معرفی کرده‌اند. بعد از آن گزینه‌های "ادامه تحصیلات"، "استخدام در بخش دولتی"، "ادامه کار در کسب و کار خانوادگی" و "استخدام در بخش خصوصی" قرار دارد. این نتایج بیانگر این است که گزینه استخدام دولتی همچنان جذاب است، هر چند که ممکن است درآمدهای آن نتواند حتی توان تأمین حداقل معیشت را داشته باشد.

نیز در حد زیاد و بسیار زیاد این کار (راه‌اندازی کسب و کار شخصی) را برای خود امکان‌پذیر می‌دانند.

ارزیابی امکان‌پذیری گزینه‌های مسیر شغلی: جدول (۱) اولویت امکان‌پذیری گزینه‌های مسیر شغلی آینده برای دانشجویان را نشان می‌دهد. با توجه به جدول مشاهده می‌شود که بالاترین اولویت مربوط به گزینه پنجم یعنی "راه‌اندازی کسب و کاری معین برای خویش (خوداشتغالی و خودفرمایی)" می‌باشد به طوری که ۵۸/۵ درصد پاسخگویان راه‌اندازی کسب و کاری معین برای خویش را در مقایسه با استخدام در

جدول ۱- ارزیابی امکان‌پذیری گزینه‌های مسیر شغلی (پاسخ‌های چندگانه)

ردیف	گزینه‌های شغلی	فراوانی	درصد
۱	ادامه تحصیلات	۱۱۵	۴۷/۷
۲	ادامه کار در کسب و کار خانوادگی	۴۲	۱۷/۴
۳	استخدام در بخش دولتی	۹۵	۳۹/۴
۴	استخدام در بخش خصوصی	۳۴	۱۴/۱
۵	راه‌اندازی کسب و کاری معین برای خویش (خوداشتغالی و خودفرمایی)	۱۴۱	۵۸/۵

وجود دارد. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که این روش‌ها بیشتر برای آموزش در ارائه درس کارآفرینی مورد استفاده قرار گرفته است. هر چند که امتیاز برخی روش‌ها بیشتر بوده است اما دانشجویان توافق نظری در این خصوص نداشته‌اند.

همان‌طور که نتایج جدول نشان می‌دهد روش‌هایی مانند "مشارکت در جشنواره‌های مرتبط با کارآفرینی در خارج از دانشگاه"، "تماشای فیلم درباره جزئیات فعالیت کارآفرینان موفق"، "ارائه خدمات مشاوره‌ای توسط اساتید مشاور کارآفرینی و سایر اساتید به دانشجویان در زمینه کارآفرینی" کمتر برای همه دانشجویان مورد استفاده قرار گرفته است.

اولویت‌بندی وضع موجود روش‌های آموزش کارآفرینی: نتایج اولویت‌بندی وضع موجود روش‌های آموزش کارآفرینی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان در جدول (۲) نشان داده شده است. مشاهده می‌شود که توافق نظر بیشتری در خصوص استفاده از روش‌های "مطالعه جزوه درسی"، "بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه (جشنواره ایده، رویداد از ایده تا کسب و کار و ...) و "حضور کارآفرینان نمونه و موفق جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس"

جدول ۲- اولویت‌بندی روش‌های مرسوم به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی از نظر وضع موجود

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	روش‌های مرسوم به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی
۱	۰/۱۸۱	۰/۸۰	۴/۴۱	مطالعه جزوه درسی
۱۴	۰/۶۵۵	۰/۹۵	۱/۴۵	مطالعه کتاب‌های مرتبط با کارآفرینی و کسب‌وکار
۹	۰/۴۸۲	۱/۶۵	۳/۴۲	سخنرانی اساتید مختلف دانشگاه در مورد کارآفرینی
۱۸	۱	۱/۷۵	۱/۷۵	تماشای فیلم درباره جزئیات فعالیت کارآفرینان موفق
۱۶	۰/۶۷۶	۱/۷۷	۲/۶۲	انجام فعالیت عملی کارآفرینانه مبتنی بر تولید، بازاریارسانی و فروش با امکانات مرکز کارآفرینی دانشگاه
۷	۰/۴۱۰	۱/۱۴	۲/۷۸	نوشتن طرح کسب‌وکار
۵	۰/۴۰۳	۱/۲۴	۳/۰۸	حضور کارآفرینان نمونه و موفق جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس
۶	۰/۴۰۵	۱/۱۳	۲/۷۹	حضور مدیران و مسئولان دولتی مرتبط با اشتغال و کارآفرینی در کلاس درس و ارائه سخنرانی
۱۲	۰/۶۲۳	۱/۳۲	۲/۱۲	مراجعه به کارآفرینان موفق و مصاحبه و تدوین گزارش تجربه آنها
۲	۰/۲۹۹	۰/۹۷	۳/۲۴	بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۳	۰/۳۴۶	۱/۰۲	۲/۹۵	بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۱۳	۰/۶۵۰	۱/۳۹	۲/۱۴	بازدید از ادارات و سازمان‌های متولی اشتغال و کارآفرینی مانند سازمان فنی و حرفه‌ای، و ...
۱۰	۰/۵۲۹	۱/۴۴	۲/۷۲	بازدید از امکانات دانشگاه در زمینه کارآفرینی، مانند پارک کسب‌وکار و سالن قارچ و کسب‌وکارهای واقع در مرکز رشد
۱۷	۰/۸۳۳	۱/۸۴	۲/۲۱	ارائه‌ی خدمات مشاوره‌ای توسط اساتید مشاور کارآفرینی و سایر اساتید به دانشجویان در زمینه‌ی کارآفرینی
۸	۰/۴۲۳	۰/۷۴	۱/۷۵	نوشتن مقاله و گزارش علمی در زمینه‌ی کارآفرینی
۱۵	۰/۶۵۸	۱/۵۴	۲/۳۴	معرفی دانشجویان فارغ‌التحصیل موفق در زمینه کارآفرینی و کسب‌وکار و جزئیات فعالیت‌های آنها
۱۱	۰/۵۵۳	۱/۴۷	۲/۶۶	مشارکت عملی در تیم‌های کسب و کار دانشجویی با تایید مرکز کارآفرینی دانشگاه
۱۹	۱/۲۴۵	۱/۸۳	۱/۴۷	مشارکت در جشنواره‌های مرتبط با کارآفرینی در خارج از دانشگاه
۴	۰/۳۷۵	۱/۱۵	۳/۰۷	مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه (جشنواره ایده، رویداد از ایده تا کسب و کار و ...)

مقیاس سنجش طیف ۵ سطح لیکرت، و میانگین از ۱ تا ۵ محاسبه شده است.

اولویت‌بندی میزان اثربخشی روش‌های آموزش

کارآفرینی: نتایج اولویت‌بندی میزان اثربخشی روش‌های آموزش کارآفرینی در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان در جدول (۳) نشان داده شده است. مشاهده می‌شود که توافق نظر بیشتری در خصوص میزان اثربخشی روش‌های "بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای"

خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "بازدید از ادارات و سازمان‌های متولی اشتغال و کارآفرینی مانند سازمان فنی و حرفه‌ای، و ..."، "انجام فعالیت عملی کارآفرینانه مبتنی بر تولید، بازاریارسانی و فروش با امکانات مرکز کارآفرینی دانشگاه" و "حضور کارآفرینان نمونه و موفق جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس" در خصوص ارتقا دانش و مهارت کارآفرینی وجود دارد. در واقع از نظر دانشجویان این

روش‌ها تأثیر بیشتری در ارتقا دانش و مهارت کارآفرینی دارد و لازم است بیشتر برای تدریس مورد استفاده قرار گیرد. همان‌طور که نتایج جدول نشان می‌دهد روش‌هایی مانند "نوشتن مقاله و گزارش علمی در زمینه‌ی کارآفرینی"، "مطالعه جزوه درسی"، "مطالعه کتاب‌های مرتبط با کارآفرینی و کسب‌وکار" کمترین میزان اثربخشی را از دیدگاه دانشجویانی که درس کارآفرینی گذرانده‌اند داشته است.

جدول ۳- اولویت‌بندی روش‌های مرسوم به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی از نظر میزان اثربخشی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	روش‌های مرسوم به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی
۱۸	۰/۴۳۴	۰/۷۹	۱/۸۲	مطالعه جزوه درسی
۱۷	۰/۴۰۱	۰/۷۷	۱/۹۲	مطالعه کتاب‌های مرتبط با کارآفرینی و کسب‌وکار
۱۶	۰/۳۸۳	۱/۱۹	۳/۱۱	سخنرانی اساتید مختلف دانشگاه در مورد کارآفرینی
۱۳	۰/۳۴۴	۱/۱۲	۳/۲۶	تماشای فیلم درباره جزئیات فعالیت کارآفرینان موفق
۴	۰/۱۹۶	۰/۸۳	۴/۲۳	انجام فعالیت عملی کارآفرینانه مبتنی بر تولید، بازاریابی و فروش با امکانات مرکز کارآفرینی دانشگاه
۱۴	۰/۳۵۴	۰/۹۳	۲/۶۳	نوشتن طرح کسب‌وکار
۵	۰/۲	۰/۸۲	۴/۱۱	حضور کارآفرینان نمونه و موفق کسب‌وکار جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس
۱۱	۳/۱۴	۱/۰۷	۳/۴۱	حضور مدیران و مسئولان دولتی مرتبط با اشتغال و کارآفرینی در کلاس درس و ارائه سخنرانی
۱۲	۰/۳۱۷	۱/۱۲	۳/۵۳	مراجعه به کارآفرینان موفق و مصاحبه و تدوین گزارش تجربه آنها
۱	۰/۱۶۶	۰/۷۳	۴/۴۱	بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۲	۰/۱۸۰	۰/۷۸	۴/۳۴	بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۳	۰/۱۸۲	۰/۷۵	۴/۱۲	بازدید از ادارات و سازمان‌های متولی اشتغال و کارآفرینی مانند سازمان فنی و حرفه‌ای، و ...
۶	۰/۲۰۸	۰/۸۲	۳/۹۵	بازدید از امکانات دانشگاه در زمینه کارآفرینی، مانند پارک کسب‌وکار و سالن قارچ و کسب-وکارهای واقع در مرکز رشد
۱۰	۰/۳۰۵	۱/۱۴	۳/۷۴	ارائه‌ی خدمات مشاوره‌ای توسط اساتید مشاور کارآفرینی و سایر اساتید به دانشجویان در زمینه‌ی کارآفرینی
۱۹	۰/۵۶۶	۰/۹۸	۱/۷۳	نوشتن مقاله و گزارش علمی در زمینه‌ی کارآفرینی
۱۵	۰/۳۷۰	۱/۱۷	۳/۱۶	معرفی دانشجویان فارغ‌التحصیل موفق در زمینه کارآفرینی و کسب‌وکار و جزئیات فعالیت‌های آنها
۹	۰/۲۸۸	۱/۰۹	۳/۷۹	مشارکت عملی در تیم‌های کسب و کار دانشجویی با تایید مرکز کارآفرینی دانشگاه
۷	۰/۲۷۵	۱/۰۶	۳/۸۶	مشارکت در جشنواره‌های مرتبط با کارآفرینی در خارج از دانشگاه
۸	۰/۲۸۰	۱/۱	۳/۹۳	مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه (جشنواره ایده، رویداد از ایده تا کسب و کار و ...)

مقیاس سنجش طیف ۵ سطح لیکرت، و میانگین از ۱ تا ۵ محاسبه شده است.

و یلکاکسون مقایسه شده است که نتایج آن در جدول موجود و میزان اثربخشی: تفاوت میانگین وضعیت موجود روش‌های تدریس و میزان تأثیر آنها در ارتقاء دانش و مهارت کارآفرینی با استفاده از آزمون

آزمون ویلکاکسون برای مقایسه میانگین مقایسه وضع موجود و میزان اثربخشی: تفاوت میانگین وضعیت موجود روش‌های تدریس و میزان تأثیر آنها در ارتقاء دانش و مهارت کارآفرینی با استفاده از آزمون

مورد آخر اختلاف معنی‌دار نیست. در واقع در دو مورد اول علیرغم این که به میزان زیادی استفاده می‌شود اما از نظر دانشجویان فاقد اثربخشی است. در سایر موارد نمره اثربخشی از وضعیت موجود بیشتر بوده است که این می‌تواند یک راهنمای عملی برای استفاده بیشتر از روش‌های آموزش کارآفرینی که دارای اثربخشی بیشتری هستند باشد.

بیشتر موارد منفی است و این اختلاف نیز در سطح ۰/۰۱ معنی‌دار است. یعنی میانگین وضعیت موجود از مقدار اثربخشی کمتر است. در سه مورد میانگین نمره وضعیت موجود بیشتر از میزان اثربخشی است و اینها شامل، مطالعه جزوه درسی، سخنرانی اساتید مختلف دانشگاه در مورد کارآفرینی و نوشتن مقاله و گزارش علمی در زمینه‌ی کارآفرینی که این

جدول ۴- نتایج مقایسه میانگین وضع موجود و میزان اثربخشی

معنی‌داری	مقدار Z	میانگین رتبه‌ای مثبت	میانگین رتبه‌ای منفی	روش‌های مرسوم به کار گرفته شده برای آموزش کارآفرینی
۰/۰۰۰	-۱۳/۰۶	۴۰/۷۵	۱۱۵/۸۲	مطالعه جزوه درسی
۰/۰۰۰	-۴/۷۴	۶۳/۱۸	۶۲/۵۰	مطالعه کتاب‌های مرتبط با کارآفرینی و کسب‌وکار
۰/۰۱۲	-۲/۵۱	۸۶/۶۹	۱۰۲/۳۳	سخنرانی اساتید مختلف دانشگاه در مورد کارآفرینی
۰/۰۰۰	-۱۰/۱۸	۱۰۲/۸۷	۶۴/۸۶	تماشای فیلم درباره جزئیات فعالیت کارآفرینان موفق
۰/۰۰۰	-۱۰/۸۳	۱۰۸/۶۵	۴۹/۵۴	انجام فعالیت عملی کارآفرینانه مبتنی بر تولید، بازاریابی و فروش با امکانات مرکز کارآفرینی دانشگاه
۰/۲۸۰	-۱/۰۸	۷۷/۴۲	۸۶/۲۱	نوشتن طرح کسب‌وکار
۰/۰۰۰	-۷/۵۳	۱۱۱/۶۴	۵۴/۴۶	حضور کارآفرینان نمونه و موفق جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس
۰/۰۰۰	-۵/۳۵	۱۰۲/۴۶	۷۸/۷۰	حضور مدیران و مسئولان دولتی مرتبط با اشتغال و کارآفرینی در کلاس درس و ارائه سخنرانی
۰/۰۰۰	-۹/۵۲	۱۰۲/۶۵	۶۹/۳۷	مراجعه به کارآفرینان موفق و مصاحبه و تدوین گزارش تجربه آنها
۰/۰۰۰	-۶/۹۴	۱۱۰/۲۱	۵۶/۴۷	بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۰/۰۰۰	-۱۱/۱۲	۱۰۵/۷۰	۵۳/۷۰	بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی
۰/۰۰۰	-۱۱/۲۴	۱۲۱/۰۹	۳۵/۰۳	بازدید از ادارت و سازمان‌های متولی اشتغال و کارآفرینی مانند سازمان فنی و حرفه‌ای، و ...
۰/۰۰۰	-۸/۵۵	۱۱۴/۳۳	۵۷/۸۷	بازدید از امکانات دانشگاه در زمینه کارآفرینی، مانند پارک کسب‌وکار و سالن قارچ و کسب‌وکارهای واقع در مرکز رشد
۰/۰۰۰	-۱۰/۱۹	۱۱۸/۶۸	۵۸/۸۵	ارائه‌ی خدمات مشاوره‌ای توسط اساتید مشاور کارآفرینی و سایر اساتید به دانشجویان در زمینه کارآفرینی
۰/۷۴۵	-۰/۳۳	۴۳/۸۲	۵۱/۵۱	نوشتن مقاله و گزارش علمی در زمینه کارآفرینی
۰/۰۰۰	-۶/۲۵	۹۳/۹۷	۷۷/۴۰	معرفی دانشجویان فارغ‌التحصیل موفق در زمینه کارآفرینی و کسب‌وکار و جزئیات فعالیت‌های آنها
۰/۰۰۰	-۸/۹۸	۱۰۶/۲۳	۶۱/۷۱	مشارکت عملی در تیم‌های کسب و کار دانشجویی با تایید مرکز کارآفرینی دانشگاه
۰/۰۰۰	-۱۳/۱۴	۱۱۳/۸۶	۱۷/۰۰	مشارکت در جشنواره‌های مرتبط با کارآفرینی در خارج از دانشگاه
۰/۰۰۰	-۷/۸۷	۹۷/۵۵	۶۰/۵۲	مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه (جشنواره ایده، رویداد از ایده تا کسب و کار و ...)

نتیجه گیری

در دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان آموزش کارآفرینی در قالب ارائه درس به ارزش دو واحد به شیوه‌های مختلفی جریان دارد. با توجه به تجربه ۴ سال اجرای آن لازم شد که یک اثربخشی از شیوه‌های آموزش این درس صورت گیرد. به همین علت این تحقیق با انجام یک مطالعه پیمایش و گردآوری اطلاعات از ۲۴۱ نفر از دانشجویان که موفق به گذراندن این درس شده بودند، اثربخشی ۱۹ شیوه آموزشی را بررسی کرد. این ۱۹ روش آموزش به نحوی در طی این سال‌ها برای تدریس درس کارآفرینی و آموزش مهارت و دانش کارآفرینی به دانشجویان به کار گرفته شده است. بنابراین هم نظر دانشجویان راجع به وضعیت موجود این شیوه‌های آموزشی و هم میزان اثربخشی آنها بررسی شد. نتایج نشان داد که برای آموزش کارآفرینی بیشتر از روش‌های "مطالعه جزوه درسی"، "بازدید از کسب‌وکارهای مرتبط بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "بازدید از شهرک‌های صنعتی و کسب‌وکارهای خارج از بخش کشاورزی و منابع طبیعی"، "مشارکت در رویدادهای برگزار شده توسط مرکز کارآفرینی دانشگاه (جشنواره ایده، رویداد از ایده تا کسب و کار و...)" و "حضور کارآفرینان نمونه و موفق جهت ارائه سخنرانی در کلاس درس" استفاده شده است. این روش‌های آموزش در تحقیقات پیشین مرتبط با آموزش کارآفرینی هم مورد تأکید قرار گرفته است (Byun et al., 2018).

بدیهی است در تدریس هر درسی ارائه جزوه بخش اساسی از آموزش است که در تدریس درس کارآفرینی نیز به کار گرفته شده است. هر چند که از نظر دانشجویان کمترین میزان اثربخشی را داشته است. با این حال نیاز است که تجدید نظری در ارائه جزوه کلاسی صورت گیرد. از طرفی استفاده از سایر

روش‌ها مانند بازدیدهای مختلف و سخنران مهمان و همچنین جشنواره‌های درون دانشگاهی نیز قابل توجه است. به ویژه این که از نظر دانشجویان برخی از این شیوه‌ها اثربخشی قابل توجهی در ارتقاء دانش و مهارت آنها داشته است. کلیه روش‌هایی که مبتنی بر بازدیدهای دانشجویی از کسب‌وکارهای موفق، شهرک‌های صنعتی، ادارات دولتی متولی کارآفرینی و کسب‌وکار و همچنین سخنران مهمان و فعالیت در عملی در پارک کسب‌وکار دانشگاه بیشترین اثربخشی را داشته‌اند. آراستی (۱۳۹۳) اثربخشی حضور سخنران مهمان برای آموزش کارآفرینی را مورد تأکید قرار داد که با نتایج این قسمت از تحقیق مشابهت دارد. همچنین تحقیقات پیشین اثربخشی روش‌های آموزش کار با افراد با تجربه، آموزش در محیط واقعی و همچنین آموزش انفرادی در کارآفرینی را مورد تأکید قرار داده‌اند که با برخی از نتایج این تحقیق همراستا است. هر چند که برخی از روش‌های دارای اثربخشی در آموزش و در فرآیند ارائه درس هم به کار گرفته شده‌اند اما نتایج آزمون ویلکاکسون نشان داد که میزان به کارگیری آنها قابل توجه نبوده است و شکاف نمره وضعیت موجود و میزان اثربخشی قابل توجه بود. بنابراین توصیه می‌شود که در ارائه کلاس از شیوه‌های آموزش میدانی مانند روش‌های ذکر شده بیشتر استفاده شود.

این مطالعه اشارات مهمی را برای سازماندهی مجدد و بهبود برنامه درسی کارآفرینی پیشنهاد می‌کند. اول این که، بسیاری از دوره‌ها و برنامه‌های کارآفرینی که بر ارائه کتاب و جزوه و محتوای مرتبط با جنبه‌های مالی کسب‌وکار، سرمایه‌گذاری و برنامه‌ریزی تمرکز دارند، برای دانشجویان جذاب نیست. از سوی دیگر، نتایج بیانگر این بود که دانشجویان علاقمند به مشاهده کسب‌وکارهای موفق، شنیدن تجربه‌های فردی از سخنرانان مهمان در

دارد. زیرا ارتباط بخش کشاورزی و منابع طبیعی با صنعت از طریق تقویت زنجیره ارزش محصولات کشاورزی امکان‌پذیر است. از طرفی نیازسنجی بازار و تغییرات محیط کسب‌وکار همواره باید آموزش کارآفرینی لحاظ شود، به ویژه نیازهای آینده با بررسی جهات مختلف استراتژیک با توجه به روش‌های آینده‌نگری در آموزش لحاظ شود. بنابراین، آموزشگر باید دوره را به گونه‌ای ارائه دهد که منعکس‌کننده نیاز بازار باشد تا متناسب با تغییر محیط اقتصادی و نیازهای فراگیر باشد. برای تحقیقات آینده هم مقایسه اثربخشی این روش‌ها از دیدگاه اساتید و سایر کارشناسان و فعالان کارآفرینی پیشنهاد می‌شود.

راستای تقویت نگرش و روحیه کارآفرینانه خود هستند. بنابراین، برنامه درسی کارآفرینی مستلزم بهره‌گیری از روش‌های میدانی برای توسعه مهارت و دانش کارآفرینی است. از طرفی ارتباط بین دانشگاهیان و فعالان کسب‌وکار برای بهبود کیفیت آموزش کارآفرینی مهم است. درک و یادگیری تجربیات میدانی واقعی از طریق امکانات درون دانشگاه مانند پارک کسب‌وکار یا فعالیت‌های موردی مانند گلخانه‌های کوچک خانگی ممکن است اهمیت بیشتری در بهبود مهارت و دانش کارآفرینی دانشجویان داشته باشد. در نهایت این که، آموزش کارآفرینی نیاز به تمرکز بر حوزه‌های مرتبط با صنعت و کسب‌وکارهای فعال در طول یک زنجیره ارزش

منابع

۱. احمدزاده، م.، سالارزهی، ح.، و یعقوبی، ن. م. ۱۳۹۲. بررسی و تحلیل اثربخشی آموزش کارآفرینی در رشته های کارآفرینی با استفاده از مدل ماتریس رضایت. پژوهش‌های مدیریت عمومی، ۶ (۲۲): ۱۰۷-۱۳۲.
۲. آراستی، ز.، حیدری، ه.، و مبارکی، م. ح. ۱۳۹۳. ارزیابی اثربخشی روش آموزش کارآفرینی "سخنران میهمان" (مورد مطالعه: دانشجویان دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران). توسعه کارآفرینی، ۷ (۳): ۳۸۹-۴۰۶.
۳. شریف‌زاده، م. ش. و عبدالهزاده، غ. ۱۳۹۴. آینده‌نگاشت تعالی دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان در چشم‌انداز ۱۴۲۵. طرح پژوهشی، به سفارش حوزه ریاست دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان.
۴. شریف‌زاده، م. ش. و عبدالهزاده، غ. ۱۳۹۴. مولفه‌های توسعه‌ی آموزش کارآفرینی در نظام آموزش عالی کشاورزی. پژوهش مدیریت آموزش کشاورزی، ۷ (۳۲): ۹۶-۱۱۲.
۵. عبدالمی، ح.، و مقصودی، سم. ۱۳۹۶. شناسایی روش‌های اثربخش آموزش کارآفرینی. نشریه مطالعات آموزشی نما، ۵ (۲): ۱-۱۱.

6. Alberti, F., Sciascia, S., and Poli, A. 2004. Entrepreneurship education: notes on an ongoing debate. In Proceedings of the 14th Annual IntEnt Conference, University of Napoli Federico II, Italy (Vol. 4, No. 7).
7. Bauman, A., and Lucy, C. 2019. Enhancing entrepreneurial education: Developing competencies for success. The International Journal of Management Education, 100293.
8. Baumol, W. 2002. The free-market innovation machine: Analyzing the growth miracle of capitalism. Princeton University Press.
9. Bechard, J. P., and Toulouse, J. M. 1998. Validation of a didactic model for the analysis of training objectives in entrepreneurship. Journal of Business Venturing, 13(4): 317-332.
10. Brentnall, C., Rodriguez, I. D., and Culkin, N. 2018. The contribution of realist evaluation to critical analysis of the effectiveness of entrepreneurship education competitions. Industry and Higher Education, 32(6): 405-417.
11. Byun, C. G., Sung, C. S., Park, J. Y., and Choi, D. S. 2018. A study on the effectiveness of entrepreneurship education programs in higher education institutions: A case study of

- Korean graduate programs. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(3): 26-40.
12. Chandler, G. N., and Broberg, J. C. 2019. Using a new venture competition to provide external assessment of a university entrepreneurship program. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 2(2): 96-122.
  13. Coleman, S., and Robb, A. 2012. Unlocking innovation in women-owned firms: strategies for educating the next generation of women entrepreneurs. *Journal of Women's Entrepreneurship Education*, (1-2): 99-125.
  14. Cooper, S., Bottomley, C., and Gordon, J. 2004. Stepping out of the classroom and up the ladder of learning: An experiential learning approach to entrepreneurship education. *Industry and Higher Education*, 18(1): 11-22.
  15. Cruz, N. M., Escudero, A. I. R., Barahona, J. H., and Leitao, F. S. 2009. The effect of entrepreneurship education programmes on satisfaction with innovation behaviour and performance. *Journal of European Industrial Training*, 33: 198-214.
  16. Dhaliwal, S. 2017. *The millennial millionaire. How young entrepreneurs turn dreams into business.* Palgrave.
  17. Dickson, P. H., Solomon, G. T., and Weaver, K. M. 2008. Entrepreneurial selection and success: does education matter?. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15: 239-258.
  18. Fayolle, A., Gailly, B., and Lassas-Clerc, N. 2006. Assessing the impact of entrepreneurship education programmes: a new methodology. *Journal of European Industrial Training*, 30: 701-720.
  19. Finney, S., and Pyke, J. 2008. Content relevance in case-study teaching: The alumni connection and its effect on student motivation. *Journal of Education for Business*, 83(5): 251-258.
  20. Fox, J., Pittaway, L., and Uzuegbunam, I. 2018. Simulations in entrepreneurship education: Serious games and learning through play. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 1(1): 61-89.
  21. Gottleib, E., and Ross, J. A. 1997. Made not born: HBS courses and entrepreneurial management. *Harvard Business School Bulletin*, 73(2): 41-45.
  22. Graevenitz, G.V., Harhoff, D., Weber, R. 2010. The effect of entrepreneurship education. *Journal of Economic Behavior Organization*, 76: 90-112.
  23. Hahn, J. H., and Ko, U. J. 2007. Comparative Study of Entrepreneurship Programs in the Graduate Schools of Korea and the US. *The Journal of Vocational Education Research*, 26(2): 105-131.
  24. Hannon, P. D., Scott, J. M., Sursani, S. R., and Millman, C. 2006. The state of education provision for enterprise and entrepreneurship: A mapping study of England's HEIs. *International Journal of Entrepreneurship Education*, 4: 41-72.
  25. Ilonen, S., and Heinonen, J. 2018. Understanding affective learning outcomes in entrepreneurship education. *Industry and Higher Education*, 32(6): 391-404.
  26. Jones, C., and English, J. 2004. A contemporary approach to entrepreneurship education. *Education+ Training*, 46: 416-423.
  27. Jones, P., Pickernell, D., Fisher, R., and Netana, C. 2017. A tale of two universities: Graduates' perceived value of entrepreneurship education. *Education and Training*, 59(7/8): 689-705.
  28. Junqueira, M. I. C., and Cruz, A. D. 2019. Crowdfunding and museums: A field trip exemplar in the United Kingdom. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 2(2): 151-170.
  29. Kirzner, I. M. 1985. The entrepreneurial process. In I. M. Kirzner (Ed.), *Discovery and the capitalist process* (pp. 68-93). University of Chicago Press.
  30. Kourilsky, M. L. 1995. *Entrepreneurship Education: Opportunity in Search of Curriculum.* Center for Entrepreneurial Leadership; Ewing Marion Kauffman Foundation: Kansas City, MO, USA.

31. Kuratko, D. F., and Morris, M. H. 2018. Examining the future trajectory of entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 56(1): 11–23.
32. Lee, I. H., and Kim, H. S. 2016). A study on the entrepreneurship curriculum development model to systemize entrepreneurship education in entrepreneurial graduate school. *Asia-Pacific Journal of Business Venturing Entrepreneurship* 11: 131-142.
33. Lee, L., and Wong, P. K. 2007. Entrepreneurship Education—A Compendium of Related Issues (pp. 79-105). *The Life Cycle of Entrepreneurial Ventures*. International Handbook Series on Entrepreneurship, Springer US.
34. Liñán, F. 2004. Intention-based models of entrepreneurship education. *Piccola Impresa/Small Business*, 3(1): 11-35.
35. Lotulung, C. F., Ibrahim, N., and Tumurang, H. 2018. Effectiveness of Learning Method Contextual Teaching Learning (CTL) for Increasing Learning Outcomes of Entrepreneurship Education. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 17(3): 37-46.
36. Millman, C., Li, Z., Matlay, H., and Wong, W. C. 2010. Entrepreneurship education and students' internet entrepreneurship intentions: Evidence from Chinese HEIs. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 17: 569–590.
37. Mukesh, H. V., Pillai, K. R., and Mamman, J. 2020. Action-embedded pedagogy in entrepreneurship education: an experimental enquiry. *Studies in Higher Education*, 45(8): 1679-1693.
38. Murugesan, R., and Jayavelu, R. 2015. Testing the impact of entrepreneurship education on business, engineering and arts and science students using the theory of planned behaviour: A comparative study. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 7: 256–275.
39. Nabi, G., Linan, F., Fayolle, A., Krueger, N., and Walmsley, A. 2017. The impact of entrepreneurship education in higher education: A systematic review and research agenda. *Academy of Management Learning and Education*, 16(2): 277–299.
40. Nabi, G., Walmsley, A., Linan, F., Akthar, I., and Neame, C. 2018. Does entrepreneurship education in the first year of higher education develop entrepreneurial intentions? The role of learning and inspiration. *Studies in Higher Education*, 43(3): 452-467.
41. Noyes, E. 2018. Teaching entrepreneurial action through prototyping: The prototype-it challenge. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 1(1): 118–134.
42. O'Connor, A. 2013. A conceptual framework for entrepreneurship education policy: Meeting government and economic purposes. *Journal of business venturing*, 28(4): 546-563.
43. Packham, G., Jones, P., Miller, C., Pickernell, D., and Thomas, B. (2010). Attitudes towards entrepreneurship education: A comparative analysis. *Education and Training*, 52(8/9), 568–586.
44. Pittaway, L., Hannon, P., Gibb, A., and Thompson, J. (2009). Assessment practice in enterprise education. *International Journal of Entrepreneurial Behavior and Research*, 15, 71–93.
45. Politis, D. 2005. The process of entrepreneurial learning: A conceptual framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(4): 399-424.
46. Rauch, A., and Hulsink, W. 2015. Putting entrepreneurship education where the intention to act lies: An investigation into the impact of entrepreneurship education on entrepreneurial behavior. *Academy of Management Learning and Education*, 14(2): 187–204.
47. Sousa, M. J., Carmo, M., Goncalves, A. C., Cruz, R., and Martins, J. M. 2019. Creating knowledge and entrepreneurial capacity for HE students with digital education methodologies: Differences in the perceptions of students and entrepreneurs. *Journal of Business Research*, 94: 227–240.
48. Ustav, S., and Venesaar, U. 2018. Bridging metacompetencies and entrepreneurship education. *Education and Training*, 60(7): 674–695.
49. Vesper, K.H., and Gartner, W.B. 1997. Measuring progress in entrepreneurship education. *Journal of Business Venturing*, 12(5): 403-421.
50. Walter, S. G., and Block, J. H. 2016. Outcomes of entrepreneurship education: An institutional perspective. *Journal of Business venturing*, 31(2): 216-233.

51. Wenninger, H. 2019. Student assessment of venture creation courses in entrepreneurship higher education—An interdisciplinary literature review and practical case analysis. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 2(1): 58–81.
52. Zhang, Y., Duysters, G., and Cloodt, M. 2014. The role of entrepreneurship education as a predictor of university students' entrepreneurial intention. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 10(3): 623-641.

Gorgan University of Agricultural
Sciences and Natural Resources

Journal of Entrepreneurship in Agriculture Vol. 8(3), 2021
<http://jead.gau.ac.ir>

Evaluation of the effectiveness of entrepreneurship education methods in Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources

B. Gonabadi¹, G. Abdollahzadeh^{2*}

¹MSc. in Agricultural Extension and Education, Gorgan University of Agricultural
Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran

²Associate Prof., Dept., of Agricultural Extension and Education, Gorgan University
of Agricultural Sciences and Natural Resources, Gorgan, Iran

Received: 25/11/2021; Accepted: 10/01/2022

Abstract

Entrepreneurship education plays an important role in increasing the likelihood of success in a complex milieu of business. The key to success in entrepreneurship education is identifying the most effective way to enhance the required knowledge and skills among students. By examining the effectiveness of different methods of entrepreneurship education, a deeper understanding of the choice of effective methods can be created to improve the educational needs of students and also to create diversity in educational techniques. Therefore, the purpose of this study is to investigate the effectiveness of entrepreneurship education methods for students at Gorgan University of Agricultural Sciences and Natural Resources and to provide recommendations and guidelines for improvement. The target population included all students who had passed the entrepreneurship course during the years 2016 to 2019. By conducting a survey study and collecting data from 241 students, the effectiveness of 19 taught educational methods in the entrepreneurship course was evaluated. The results showed that the methods of studying the textbook and various types of scientific visits to related businesses in agriculture and natural resources as well as industrial sectors, participation in events organized by the University Entrepreneurship Center and lectures by invited entrepreneurs in the classroom were used more. Among these methods, the textbook was the least effective, but the students believed that scientific visits, guest speakers, and activities in a business park had a significant effect on improving their knowledge and skills. The results of Wilcoxon test showed that the gap between the current status score and the effectiveness rate was significant. Therefore, it is recommended to use the mentioned field training methods more in presenting the entrepreneurship course.

Keywords: Entrepreneurship teaching, Teaching methods, Entrepreneurship learning, University students

---

*Corresponding author; abdollahzade1@gmail.com

